

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE İNSAN HAKLARININ YERİ: KURUMSAL DÜZENLEME VE BİREYLERİN HAKLARI

Aslan GÜNDÜZ*

Özet**

Yazar bu makalesinde AB içinde insan haklarıyla ilgili standart koyan normları ve koruma mekanizmalarını incelemektedir. Girişte tarihi gelişimi özetlerken AB'nin kuruluşunda insan haklarını korumanın düşünülmediğini, dolayısıyla Birliğin başlangıçta insan hakları merkezli bir örgüt olmadığını hatırlatmaktadır. İkinci kısımda Amsterdam Andlaşması'nın demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerini Birliğin yapısına enjekte etmeye çalışan hükümleri ele alınmıştır. Yazar daha sonra temel hakların bugünkü icra mekanizmaları, özellikle de Önkarar sistemi içinde nasıl korunabildiğini sistematik bir şekilde incelemektedir. Nihayet Birliğin son kısımda yargısal olmayan koruma yolları, mesela, AP'ne, Komisyona ve Ombudsman'a başvurma veya onları bilgilendirme yollarının yararları hatırlatılmaktadır.

Giriş

İnsan hakları, Batı Avrupa mirasının bir parçasıdır. Bu kavramın ortaya çıkmasında ve dünyaya yayılmasında, Batı Avrupanın ciddi katkıları vardır. Bugün de Batı Avrupa ülkelerinin hemen hemen hepsinde insan hakları şu veya bu şekilde düzenlenmiş ve garanti edilmişlerdir. Ancak, bu alanda izlenen yöntemler farklıdır. Fransa'da Anayasaya dahil edilmiş Bildirilerle, Almanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde Anayasanın kendisiyle, İngiltere'de Bildirilerden de destek alan içtihatla temel hak ve özgürlükler tanımlanmış ve garanti edilmiştir.¹

Bugün Avrupa Birliği (AB) üyelerinin de aralarında yer aldığı tüm Avrupa devletleri Sözleşmeyi kabul etmiş bulunmaktadır. Sözleşmenin de etkisiyle bu alanda, yani

* Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Müdürü [e-mail: institute1@superonline.com]

** For the summary in English see the end page of the Article.

medeni ve siyasi haklar alanında,önemli ölçüde mevzuatların harmanizasyonu sağlanmış bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak da hangi Avrupa Konseyi ülkesine gidilirse gidilsin insan hakları alanında benzer rejimler görülecektir.

Batı Avrupa ülkeleri benzer bir şekilde sosyal haklar alanında da harmonizasyonu sağlamak üzere Avrupa Sosyal Şartı'nı da kabul etmişlerdir.

AB üyeleri ayrıca Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) üyesidirler ve AGİT çerçevesinde kabul edilen vaatlerle de bağlıdırlar.

AB ülkeleri, Avrupanın çekirdeğini oluşturmaktadır. Ekonomik alanda dünyanın gıpta ettiği bir entegrasyonu sağlamış bulunuyorlar. Aynı başarıyı şimdi siyasi ve sosyal sahalara da teşmil etmeye çalışmaktadırlar. Nitekim bugün AB'nin üzerine oturtulduğu üç sacayağı sırasıyla AT, Müşterek Dış ve Güvenlik Politikası ve Adalet ve İçişleri'dir. Bu son iki ayak, ilk ayak kadar gelişmemiştir, ama gelişmeye adaydır.²

Bütün bunlara rağmen AB'nin kendine has ve bağlayıcı nitelikte bir insan hakları belgesi ya da hak ve özgürlükler bildirisi yoktur. Kurucu andlaşmalarda (Paris, Roma, Tek Senet, Maastricht, Amsterdam) çeşitli maddelere serpiştirilmiş ve asıl amacı ekonomik faaliyetleri düzenlemek olan kimi hükümler sınırlı bir şekilde insan haklarına değinmektedir. Mesela, mülkiyet hakkı, ayırım yapma yasağı gibi. Ama AB hukukunun merkezinde insan hakları yoktur.

Bu eksiği çoktan fark etmiş olan çevreler şimdi daha çok AB dışında olsa da AB ile bağlantılı olarak insan hakları konusunu kontrol etmeye aşlamışlardır.³

Mevcut durumu şöyle özetleyebiliriz:

Tüm AB üyeleri, AIHS'ne taraftır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (AIHM'de) yargıçları vardır. AIHM kararlarının yerine getirilmesine nezaret etmekle görevli Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinde aktif bir şekilde temsil edilmektedirler. Kısaca Strazburg'daki insan hakları mekanizmasının işletilmesinde etkilidirler ve kendileri de denetimine tabidirler. Fakat AB'nin kendisi bu sistemin dışındadır. Bunun pratikteki anlamı, AIHS'nin AB hukukunun bir parçasını teşkil etmediğidir. Dolayısıyla AB içinde insan hakları çiğnenen kimselerin, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na (ATAD) başvurabilmesi için Topluluk hukukunun da çiğnendiğini ispatlamaları gerekir.

AB'nin bir tüzel kişi olarak kendi adına AIHS'ne taraf olması uzun yıllardan beri tartışılmaktadır. 1977 yılında o zamanki Avrupa Topluluğu Konseyi, Komisyonu ve Parlamento'su müşterek bir bildiri yayınlayarak

"Üye devletlerin anayasalarında ve İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesi'nden kaynaklananlar başta olmak üzere temel hakların korunmasına öncelikle önem verdiklerini" ve "yetkilerini kullanırken ve Avrupa Topluluklarının hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik çabalarında bu haklara saygı göstereceklerini" özenle belirttiler.⁴

Komisyon 1979 yılında hazırladığı bir memorandumda Topluluğun AİHS'ne taraf olması konusunu ayrıntıları ile ele aldı. (Bkz. Bulletin of the European Communities, Supplement, 2/79 Accession of the Communities to the European Convention on Human Rights). Bu aslında bir niyet beyanıydı ve ileride faaliyetlerini icra ederken kurumların nasıl davranacakları hakkında bir gösterge idi. Ama ATAD önünde dava açmaya yetki verecek herhangi bir insan hakları belgesi değildi.

1978'de yapılan Avrupa Doruğu Kopenhag Toplantısında ise üye devletler, diğerleri yanında, "Her üye devlette temsili demokrasiye ve insan haklarına saygının ve bunların sürdürülmesinin Avrupa topluluklarına üyeliğin vazgeçilmez koşulları olduğunu resmen beyan" ettiler.⁵

Burada da Devlet ve Hükümet Başkanları düzeyindeki bir doruk toplantısında kabul edilen yeni bir siyaset normunun ortaya çıktığını müşahede ediyoruz. Artık o tarihten sonra Avrupa Topluluğu'na (AT) alınacak devletlerden aranacak koşullar arasında demokrasi ve insan haklarına saygının yer aldığı açıkça görülmektedir.

1986 Avrupa Tek Senedi'nin giriş kısmında insan haklarına saygının yer aldığı açıkça görülmektedir. Üye Devletler, "Özgürlük, eşitlik ve sosyal adalet başta olmak üzere üye devletlerin anayasalarında, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşmede ve Avrupa Sosyal Şartı'nda tanınan temel haklar üzerinde demokrasiyi geliştirmek için işbirliği yapmayı" kararlaştırdılar.⁶

Aynı yıl siyasi işbirliği çerçevesinde toplanan Dışişleri Bakanları, bir dış politika aracı olarak insan haklarına yaklaştılar ve üye devletlerin AT içindeki insan hakları politikasını ele aldılar. Dış politika alanında insan haklarına saygının Avrupa işbirliğinin temel taşlarından birisi olduğunu vurguladılar. Bakanlara göre, "İnsan haklarından her yerde yararlanılmadığı sürece barışın ve güvenliğin kalıcı olması imkansızdır"⁷

Gene bağlayıcı olmayan standart-koyma işlevi çerçevesinde AT Parlamentosu, 1989'da 28 maddeden oluşan kapsamlı bir bildiri kabul etti. Bildiride klasik medeni ve siyasi hakların yanısıra sosyal, ekonomik ve kültürel haklara da yer verildi. Bunlara ilaveten Topluluğa has olduğu belirtilen bazı temel haklar da özenle vurgulandı.⁸

1990'ların başında komünizmin yıkılmasından sonra AT'nin insan hakları alanındaki etkinliği, daha ziyade o zamanki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) çerçevesinde atılan adımlara öncülük etmek ve destek vermek şeklinde oldu. Bunlara ilaveten AT doruk toplantılarında, ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının, önlenmesine antisemitizmin kınanmasına ilişkin çeşitli bildirilerin kabul edildiği de görüldü. Çok genel olarak da Topluluğun ve üye devletlerin, dünyanın her yerinde insan haklarının ve temel özgürlükleri koruma ve geliştirme politikalarını sürdürmeyi taahhüt ettikleri gözlemlendi. Bunun da ötesine gidilerek insan haklarını çiğneyen

ülkelere karşı duyulan kaygıyı dile getirmenin iç işlerine karışma sayılmayacağı vurgulanarak topluluğun gelecekteki insan hakları politikasının sınırları çizilmeye başlandı.

Ancak kabul edilen ya da ilan edilen bu bildirimlerin hemen hemen tamamı, bireylerin bir mahkeme önünde başvurabileceği bağlayıcı hukuki belgeler değildi. Topluluğun ve üye devletlerin dış politikalarını saptarken ve uygularken insan hakları alanında ne düşündüklerini, hangi mülâhazalarla hareket ettiklerini ortaya koyan niyet beyanlarıydı. Başka ülkelere yön verme ve telkinde bulunma çabalarını yansıtıyordu. Bugün de AB ülkelerinde yaşayan insanların bu beyan ve belgelere milli mahkemeler önünde ya da ATAD önünde başvurabileceklerini beklememek gerekir.

Esasen 1900 sonrası belgeler daha çok Topluluk dışında fakat Topluluğa komşu ülkelere yön verme çabası ile kaleme alınmışlardır. Topluluğun kendi içindeki duruma duyulan "İlgi"nin retorik düzeyini geçmediği görülmektedir. Dış politika alanında insan haklarının kullanıldığı, 1990 sonrasında 3. Devletlere yapılan andlaşmalara insan hakları ile ilgili kayıtların konulmuş olmasından anlaşılmaktadır. Nitekim Üye Devletler 28-29 Haziran 1991 Avrupa Doruğu Toplantısında "Topluluk ve Üye Devletlerin işbirliği yoluyla ya da işbirliği andlaşmalarına insan haklarıyla ilgili hükümler dahil ederek..." insan haklarını korumayı karar verdiler. Böylece de dış politikanın saptanıp yürütülmesinde insan haklarının önemli bir rol oynayacağını teyit ettiler.⁹

28 Kasım 1991 tarihli Siyasi Platformda, Konsey düzeyinde alınan bir kararla Topluluktan yardım alan ülkelere demokrasi ve insan haklarına saygı bakımından gösterdikleri performansa bakarak farklı uygulamalar yapılması benimsendi.¹⁰

Bu çerçevede Topluluğun ve Üye Devletlerin gelişmekte olan ülkelerle ilişkilerinde insan haklarına saygı gösterilmesi unsuruna açıkça yer verecekleri, gelecekteki işbirliği andlaşmalarına insan haklarıyla ilgili hükümlerin konulacağı özellikle vurgulandı.

Arjantin, Paraguay, Şili, Uruguay, Meksika, Brezilya ile yapılan andlaşmalarda insan hakları ve demokrasiye açıkça atıfta bulunuldu.

Estonya, Letonya, Litvanya, Arnavutluk, Slovenya ile yapılan andlaşmalarda, "temel hak ve özgürlüklerin" ciddi şekilde ihlale uğraması halinde, tarafların bu andlaşmayı bütünüyle veya kısmen askıya alabilecekleri kabul edildi.¹¹

Diğer taraftan, AT'ın kurum olarak AİHS'ne taraf olup olamayacağı konusundaki arayış sonunda sorunun ATAD'a havale edilmesine kadar götürüldü. Konsey bu sorunun hukuki cephesini aydınlatmak için Divan'dan AT'ın AİHS'ne katılması halinde bunun kurucu andlaşmalarla bağdaşıp bağdaşmadığı konusunda istişari görüş vermesini istedi.

Divan bu konuyu inceledikten ve tarafları dinledikten sonra şu sonuca vardı:

"İnsan haklarına saygı bu sebeple Topluluk işlemlerinin hukukiliğinin bir şartıdır.

Sözleşmeye katılma, bununla beraber, Topluluğun ayrık bir milletlerarası kurumsal sisteme girmesini gerektirdiği gibi tüm Sözleşme hükümlerinin Topluluk hukuk düzeniyle bütünleşmesini gerektirmesi bakımından da Topluluğun bugünkü insan haklarını koruma sisteminde ciddi değişikliği gerektirir.

Toplulukta insan haklarını koruma sisteminin bu şekilde değiştirilmesi, Topluluk ve üye devletler bakımından esaslı kurumsal sonuçlar ile birlikte anayasal önemde olur ve bu sebeple 235. Maddenin kapsamını aşar. Bu değişiklik ancak Andlaşmanın değiştirilmesi yoluyla sağlanabilir."¹²

Divanın bu görüşü gösteriyor ki bu aşamada AB'nin AİHS'ne katılması olanaklı değildir. Bunun için ana Andlaşmaların değiştirilmesi gerekir. Son Amsterdam Anlaşması hazırlanırken makro planda Birliğin Sözleşmeye uygun davranması için hüküm konulmuş olmasına rağmen hala Sözleşmeye taraf olma bakımından ileri bir adım atılmamıştır.

AB'nin insan hakları politikası tek bir elden de oluşturulup yönetilmemektedir. Bu arada özellikle Avrupa Parlamentosunun (AP) 3. Ülkelere karşı son derece saldırgan kararlar aldığı gözlemlenmektedir.

Türkiye- AB ilişkilerini düzenleyen andlaşmalarda insan hakları ile ilgili hüküm yoktur. Dolayısıyla bu andlaşmaların ifası, insan haklarına saygı gösterilip gösterilmemesi ile bağlantılı değildir. Ama insan hakları konusu iki taraf arasındaki ilişkileri çok doğrudan ve olumsuz şekilde etkilemektedir. Mesela Gümrük Birliği (GB) çerçevesinde Türkiye'ye verilmesi gereken mali yardımların serbest bırakılması dahi insan hakları konusu ile bağlantılı hale getirilmiştir.

Bu şekilde davranılmasında, AP'nin gittikçe artan yetkileri ve Yunanlı parlamenterlerin Türkiye'ye karşı gözü kapalı şekilde düşmanca davranmaları ve kısmen de Türkiye'nin insan hakları alanındaki eksik performansı sorumludur. İnsan hakları konusunda dışarıya karşı bu derece haşın davranan AP'nin içeride, özellikle Yunanistan'da olup bitenlere gözünü kapatması hayal kırıcıdır. Batı Trakya'da yaşanan ırkçı, şövenist ve aşırı milliyetçi politikalar sanki dünyanın başka bir yerinde cereyan ediyormuş gibi davranılması insanların AP'ye olan saygısını aşındırmıştır. Bu da ister istemez AP'nin insan haklarını bir dış politika aracı olarak çok kötü şekilde kullandığı izlenimini vermektedir.

AB'de Kurumsal Düzeyde İnsan Haklarının Yeri

Daha önce belirttiğimiz gibi, insan hakları konusu, ilk defa Avrupa Tek Senedi ile andlaşma düzeyinde ele alındı. Ama orada bile sadece insan haklarına ve demokrasiye atıf yapılmakla yetinilmişti. Amsterdam anlaşması bu güne kadar AB kurucu andlaşmaları dışında geliştirilmiş olan insan hakları söylemini AB hukuku içine taşımaktadır ve daha da ileri giderek AB'nin temel dayanaklarından birisi haline

getirmektedir. Buna göre;

Birlik, üye devletlerce müştereken kabul edilmiş olan özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ilkeleri ve hukukun üstünlüğü üzerine kuruludur. Birlik, 1950 tarihli AİHS tarafından garanti edilen ve Topluluk hukukunun genel ilkeleri olarak Üye devletlerin ortak anayasa geleneklerinden doğan temel haklara saygı gösterir.

Bu politikanın bir sonucu olarak ancak özgürlüğe, demokrasiye, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösteren ve hukukun üstünlüğüne dayanan Avrupa ülkeleri AB'ne üye olabilirler.

Birlik öte yandan, yukarıdaki temel özelliklere sahip Üye Devletlerin milli kimliklerine saygı gösterecektir.

Şimdiye kadar görülenden farklı olarak AB üyelerinin insan haklarına saygılı olmamaları halinde Birliğin başvurabileceği tedbirler de Amsterdam Andlaşması ile getirilmiş bulunmaktadır. Devlet veya Hükümet Başkanları düzeyinde toplanan AB Avrupa Konseyi, Üye devletlerden üçte birinin ya da Komisyonun teklifi üzerine ve Avrupa Parlamentosu'nun olurlarından sonra oybirliğiyle ilgili Üye Devletin gözlemlerini sunmaya davet ettikten sonra bu üye devletin yukarıda bahsedilen ilkeleri ciddi şekilde ve devamlı olarak ihlal ettiğini karara bağlayabilir.¹³

Böyle bir karar alındığında, Konsey sözkonusu devletin Andlaşmanın uygulanmasından doğan haklarının bir kısmını askıya almaya vasıflı çoğunlukla karar verebilir. Askıya alınacak bu haklara o üye devletin Konseydeki temsilcisinin oy kullanması hakkı da dahildir.

Bir üye devletin insan haklarını ciddi ve ısrarlı şekilde ihlal edip etmediği kararını alırken (oybirliğiyle hareket ederken) Konsey ilgili üye devletin temsilcisinin oyu dikkate alınmadan hareket eder. Şahsen orada bulunan ya da temsil edilen üyelerin çekimser kalması, sözü geçen kararın alınmasını önlemez.

Öte yandan insan haklarını ihlal ettiği saptanan bir üye devletin haklarını askıya alırken Konsey, vasıflı çoğunlukla kararını alacaktır. Burada sözü edilen vasıflı çoğunluk, Avrupa Topluluğunu Kuran Andlaşma'nın 148. Maddesi 2. Paragrafında vazedilen çoğunlukla aynı şeydir.

Diğer yandan AP, olurlarını verirken üyelerinin çoğunluğunu temsil etmek kaydıyla kullanılan oyların 2/3 çoğunluğu ile kararını alır. Yani AP'nin karar yeter sayısı oy kullananların 2/3'si olmakla beraber bu çoğunluğun aynı zamanda AP'nin üyelerinin de çoğunluğunu teşkil etmeleri gerekir.

Demek ki burada sistemin harekete geçebilmesi için evvela bir üye devletin insan haklarını ciddi bir şekilde ve ısrarlı olarak ihlal etmesi gerekir. İkinci olarak,

Amsterdam Andlaşması'nın kendisi insan haklarını tarif etmemektedir. İnsan haklarının ne olduğu AİHS'de, üye devletlerin tamamı için müşterek olan ilkelere, üye devletlerin anayasalarında yer alan ortak hak ve ilkelere göre belirlenecektir. Öyleyse, bir üye devlet bu kaynaklarda yer alan bir insan hakkını ciddi şekilde ihlal ederse, Amsterdam Mekanizması harekete geçirilebilir

Şimdi bu mekanizmanın nasıl çalıştığına biraz daha yakından bakalım. Bu Mekanizmayı harekete geçirmek için Komisyondan ya da üye devletlerin 1/3'ünden bir teklif gelmesi gerekir. Teklifi, yani bir üye devletin insan haklarını ciddi ve ısrarlı bir şekilde ihlal ettiği ve bu konuda müeyyide uygulanması teklifi, Devlet Başkanları ya da Hükümet başkanları düzeyinde toplanan Konsey tarafından incelenir ve oybirliği ile karara bağlanır. Konsey bu kararını alırken suçlanan devletin oyu dikkate alınmaz. Yani oybirliği kuralı suçlanan devletin dışında kalan devletlerin oyları dikkate alınarak işletilecektir. Bu karar, bir eşik karardır. Daha sonraki bir dizi yaptırımın uygulanabilmesi bu kararın alınmasına bağlıdır.

Kararın alınması üzerine bu defa bu duruma düşen bir devlete hangi yaptırımların uygulanacağına karara bağlanması gerekir. Andlaşmaya göre insan haklarını ciddi ve ısrarlı şekilde ihlal ettiği saptanan bir devlete karşı herşeyden önce Andlaşmadan doğan haklarını askıya alma yaptırımı uygulanabilir. Bu haklara, Konsey'de oy kullanma hakkı da dahildir.

Bu ikinci karar, yani hangi yaptırımın nasıl uygulanacağı kararı, gene Konsey tarafından ve vasıflı çoğunlukla ele alınır. Eğer teklif Komisyondan geldiyse, karar 62 oyla, devletlerden geldiyse 62 oya ilaveten en az 10 devletin de aleyhte oy kullanması yoluyla alınacaktır.

Aleyhinde yaptırım uygulanan devlet eğer daha sonra insan haklarına aykırı uygulamasını iyi yönde değiştirirse, paralel bir yöntem uygulanarak alınan karar ve ona dayanarak alınan yaptırımlar kaldırılır.

Uygulamada Yunanistan gibi nüfusunun bir bölümüne karşı ırkçı sebeplerle insan haklarını açık bir şekilde ihlal eden bir devlete karşı bu mekanizmanın uygulanabilmesi için

1. Avrupa Parlamentosu ile veya onun içindeki bazı gruplarla temasın kurulması ve bilgi akışının sağlanması.
2. Komisyonun sürekli şekilde bilgilendirilmesi.
3. Diğer üye devletlerin ilgili birimleri sürekli bilgilendirilmesi.
4. NGO'larla yakın temas sağlanması ve onların vasıtasıyla Komisyon, AP ve üye devletlerin bilgilendirilmesi, gereklidir.

5. Buna ilaveten mevcut diğer insan hakları mekanizmaları (AIHS, BM,AGİT) işletilmeli ve eğer varsa oralardan elde edilen kararlar bilgilendirme çerçevesinde yukarıda sayılan devlet ve kurumlara bildirilmelidir.

Hatta daha da ileriye gidilerek denilebilir ki AB'de karar mekanizmasını sürekli kötüye kullanan Yunanistan'a karşı bu yol işletilmek suretiyle Konseyde karar alma mekanizması içindeki oy kullanma hakkından mahrum edilmesi ve bu süre içinde Yunan vetosuna takılan bazı sorunları karara bağlamanın mümkün olduğu gözlemlenebilir.

Bugünkü Hukuk Düzeni içinde Bireysel Hak Arama Yolları ve İnsan Haklarının Korunması

Genel Olarak Bireylere Açık Olan Kanun Yolları

Bilindiği gibi AT, bir gümrük birliğine dayanır. Gümrük birliğinde de malların serbest dolaşımı, emeğin serbest dolaşımı, hizmetlerin serbest dolaşımı ve sermayenin serbest dolaşımı esastır. Müşterek bir gümrük tarifesi ve müşterek bir dış ticaret politikası gümrük birliğinin diğer iki önemli unsurudur. Daha önce belirtmiştik, AT'ın ya da AB'nin ayrı bir insan hakları kataloğu ya da mekanizması yoktur. Ancak yukarıda belirtildiği özgürlük çerçevesinde, gümrük birliğinin içinde yer alan bazı serbesti ve hakları koruma meyanında hiç değilse bazı insan haklarının da korunması mümkündür.

Üye Devletlerin Topluluk hukukuna uyma ve bu anlamda yükümlülüklerini yerine getirme mecburiyetleri vardır. Komisyonun asli görevlerinden birisi, Andlaşmaların bekçiliğini yapmaktır.¹⁴ Bu amaçla andlaşmalar Komisyona, devletleri Divan önünde dava etmek yetkisini vermişlerdir. Komisyonun bu yetkisini kullanarak bugüne kadar üye devletler aleyhinde çok sayıda dava açmış ve kazanmıştır.

Topluluk hukuku sisteminde ayrıca kurumların (Konsey, Komisyon, Parlamento, Avrupa Merkez Bankası, Sayıştay) birbirleri aleyhine ve devletler aleyhine dava açmaları mümkün olduğu gibi, devletlerin de birbirleri aleyhine dava açmaları mümkündür. Ancak en çok başvurulan yöntem Komisyonun devletleri dava etmesi yöntemidir.

Öte yandan, bireyler veya tüzel kişiler (şirketler, ortaklıklar vs) kendilerine yöneltilmiş kararlara ya da başkalarına yöneltilmiş fakat kendilerini de bireysel olarak ve doğrudan ilgilendiren kararlara veya Tüzük şeklinde çıkmakla beraber aslında özü itibariyle karar olan işlemlere karşı divan önünde iki ay içinde iptal davası açmak hakkına sahiptirler. Kararın niteliğine ve sebep olduğu zararın türüne bağlı olarak da tam yargı davası açarak zarar ziyan talebinde de bulunabilirler.¹⁵

Bireyler ve tüzel kişiler benzer bir şekilde Divan önünde cereyan eden bir davada kendilerine uygulanan somut işlemin, diyelim bir kararın, dayandığı Tüzüğün hukuka aykırı olduğunu defi yoluyla (plea of illegality) ileri sürebilirler. Kabul edilmesi halinde, söz konusu işlem kendilerini ilgilendirdiği ölçüde iptal edilebilir.¹⁶

Bireylerin AP'ye Dilekçe Verme Hakkı ve Ombudsman'ın Sağladığı Koruma

Maastricht Andlaşması ile kabul edilen bir yeniliğe göre, Birlik vatandaşları veya üye ülkelerde mükim olanlar veya buralarda daimi iş merkezi olan tüzel kişiler, Topluluk faaliyetleriyle ilgili olarak AP'ne doğrudan doğruya dilekçe verebilirler. (Madde 138d). AP, bu iş için bir dilekçeler komitesi'ni kurmuştur. Gelen şikayetleri inceler ve gerekiyorsa ilgili topluluk kurumunu veya kurumlarını uyarır.

Buna benzer şekilde AP, andlaşma gereğince birliğin vatandaşlarının veya üye ülkelerde mukim olan kişilerin veya daimi iş yerleri buralarda olan tüzel kişilerin ATAD ve İlkderece Mahkemesi dışında kalan Topluluk kurumlarının kötü işleyişiyle ilgili olarak yapabilecekleri şikayetleri dinlemek, araştırmak ve halledilmesine yardım etmek üzere bir Ombudsman kurmuştur.

Ombudsman, bir AP üyesinin, bir şikayetçinin bildirmesi üzerine veya bizzat kendisinin vakıf olması halinde Topluluk organlarının kötü işleyişiyle ilgili durumları incelemeye alır. Bu amaçla istediği bilgilerin kurumlar tarafından kendisine verilmesi ve istediği dosyayı incelemesine izin verilmesi gerekir.

Şikayeti aldığı anda önce ilgili kurumu bundan haberdar ederek görüşünü ister daha sonra da kendi araştırmasını yapar, durumu AP'ye, ilgili kuruma rapor eder ve şikayetçiyi de sonuçtan haberdar eder. (Bakınız: Madde 138e)

Bireylerin böylesi bir mekanizmadan faydalanması ancak çalışmayan Topluluk kurumlarını harekete geçirmek ya da onun yanlış hareketlerini inceleme altına almakla sınırlı görünmektedir.

İnsan Haklarının Topluluk Divanı Tarafından Hukukun Genel İlkeleri Kapsamı İçinde Korunması

ATAD, bugüne kadar verdiği birçok kararında genel hukuk ilkelerinin Topluluk hukukunun kaynaklarından birisi olduğunu, insan haklarının da genel hukuk ilkelerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Buna göre, insan haklarını koruma, üye devletler için müşterek olan anayasal geleneklerden ilham alır. Bu sıfatla da Topluluk hukukunun bir parçası olarak korunurlar. Ancak ATAD insan haklarının genel hukuk ilkeleri çerçevesindeki korumasını Topluluk hukukunun yapısı ve amaçları ile sınırlamış bulunmaktadır. Bu da demektir ki Divan tüm insan haklarını değil, topluluğun amaçları içine giren, yani ekonomik faaliyetlerle ilişkilendirilebilen insan

haklarını ilke bazında korumaktadır.

Divan bu güne kadar insan haklarını koruyan ilkeleri genel hukuk kurallarının bir parçası olarak bir çok davada uygulamıştır. Aşağıda bu davalardan bazılarına yer verilmiştir..

1. Stauder v. Stadt Davası: Bu davada, bir Alman vatandaşı, Topluluğun bazı kişilere indirimli fiatla tereyağı verilmesini öngören bir programının Almanya'da uygulandığı haliyle Topluluk hukukuna aykırı olduğunu, çünkü bu yağı o fiyata alabilmesi için ilgili kimsenin hem muhtaç hem de kimliğini açıklığa kavuşturması gerektiğini, bunun ise kişilik onurunu kırdığını ve temel haklarını çiğnediğini ileri sürmüştü.¹⁷

ATAD, Topluluk programının ucuz yağ alabilmek için kimlik gösterilmesini mecbur etmediğini ve Almanların mecbur yağ dağıtma sistemi yerine daha sofistike bir sistem geliştirebileceklerini telkin etmiş ama insan haklarının da genel hukuk ilkeleri çerçevesinde korunabileceğini ilke bazında kabul etmişti.

2. Internationale Handelsgesellschaft Davası: Divan bu davada verdiği kararda insa haklarının korunması ile ilgili olarak şunları söyledi:

Gerçekten, insan haklarına saygı Adalet Divanı tarafından korunan genel hukuk ilkelerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Bu gibi hakların korunması Üye devletler için müşterek olan anayasal geleneklerle ilham edilmiş olmasına rağmen, korumanın Topluluğun yapısının ve amaçlarının çerçevesi içinde sağlanması gerekir.¹⁸

3. Nold v. EC Commission Davası: Divan bu davada ilke bazında insan haklarına olan saygısını tekrar vurguladı fakat iptali istenen işlemi gene de iptal etmedi. Topluluk, cirosu belli bir miktarın altında kalan kömür toptancılarının kömür kaynağına ulaşma hakkını inkar eden bir kömür pazarlama kararı almıştı. Kararın muhatabı kişi de bu kararın ayırıcılık yapması sebebiyle insan haklarına aykırı olduğunu ve bu sebeple de iptalini istemişti. Divan, gene ilke bazında genel hukuk ilkelerine göre insan haklarının korunabileceğini vurgulamakla beraber somut davada talebi reddetti.¹⁹

4. National Panasonic (UK) v. EC Commission Davası: Bu davada Topluluğun rekabet hukukunu uygulamak için Komisyonun arama yapmasına ve elkoymasına izin veren topluluk yöntemlerinin, özel hayatın, özel yazışmanın dokunulmazlığı ilkesine aykırı olduğu ve bu sebeple de insan haklarına aykırı olduğu ileri sürüldü. Divan, davacının bu iddiasını reddetti, ama gene de ilke bazında insan haklarını korumanın kendi yetkisi içinde olduğunu belirtti.²⁰

5. Dow Benelux Davası: Divan bu davada, AİHS'nin 8. Maddesinin bir kimsenin özel konutunu koruduğunu, işyerinin ise bu kuralın kapsamı dışında olduğunu,

Komisyunun orantılı olmak kaydıyla bu gibi yerlerde araştırma yapabileceğini belirtti. Böylece Divan, somut davada ileri sürülen itirazı kabul etmemekle beraber AİHS'nin bir maddesinin AT hukuku kapsamında uygulanabileceğini teyit etti.²¹

6. Prais v. EC Council Davası: Bu davada, Yahudi inancına mensup bir hanım Topluluğun personel alımı için yaptığı sınava, sınav tarihi dini tatil günlerinden birine rastladığı gerekçesiyle katılmamış ve yapılan sınavın ise iptalini istemişti. Divan AİHS'nin garanti ettiği din özgürlüğünün AT içinde geçerliliğini kabul ederken somut olayda istenen iptal isteğini reddetti. Ancak davacı daha önce yetkilileri uyarmış olsaydı sınav tarihinin saptanması sırasında davacının isteğinin dikkate alınabileceğini belirtti.²²

7. Hauer Land Rheinland-Pfalz Davası: Bu davada, Konseyin tarım planlamasıyla ilgili bir tüzüğünün iptali istemi reddedildi. Tüzük ticari amaçlı bağ dikimine sınırlama getiriyordu. Divan garanti edilen bir hak bağlamında genel nitelikli bir iç kanunla bir topluluk hedefi (i.e. tarım yapısal politikası) arasında bir uyumsuzluk olduğunda bu uyumsuzluk orantılılık ilkesine göre çözümlenmelidir, sonucuna vardı.²³

Daha önce de belirttiği gibi, ATAD bir insan hakları mahkemesi değildir. O, bir Topluluk mahkemesidir. Yetkisini üye devletlerin kendisine devrettiği egemenlikten alır. Onun ötesine gidemez.

İnsan haklarının korunması yetkisi de ATAD'ın sahip olduğu bu genel yetki içinde mümkündür. Şimdilik insan hakları genel hukuk ilkelerinden daha yüksek bir seviyede değildir. Ancak bireysel davalarda ileri sürülebilir ve o çerçevede ATAD tarafından ele alınabilir.

Böylece Divan'ın insan hakları konusunu ele almadaki seçicilik, O'nun statüsünden kaynaklanmaktadır. Bu tabii ki O'nun insan hakları konusunu incelemesine önemli bir sınırlama getirmektedir. Fakat bu tek sınırlama da değildir. Herşeyden önce insan haklarına aykırılık iddialarının Divanın önüne getirilmesi yöntemleri de başlı başına ciddi bir sınırlama teşkil edebilir. Bireyler, bu gibi iddialarını aşağıdaki yöntemlerden birisiyle yapabilirler.

1. Roma Andlaşması'nın 177. Maddesinde öngörülen Önkarar yöntemini kullanarak;

2. Kendilerine yöneltilen (kendilerini muhatap alan) bir karar veya başkalarına yöneltilmiş olmakla beraber kendilerini doğrudan ve bireysel olarak ilgilendiren bir karar veya Tüzük görünümünde bir karara karşı iptal davası açarak.

3. Divan önünde kendilerinin de taraf oldukları bir davada kendilerine uygulanan bir topluluk tüzüğünün Topluluk hukukuna aykırı olduğunu def'i yoluyla ileri sürerek. Bu durumda, bireye uygulana bir topluluk işleminin (bir kararın örneğin) daha önce

alınmış bir topluluk tüzüğüne dayandırılması söz konusudur. Birey, bu bireysel kararın dayandığı tüzüğün de hukuka aykırılığını ileri sürer.

4. Bir başka dolaylı yöntem de Topluluk hukukunu ihlal eden ve genel olarak da insan haklarını çiğneyen bir devleti Komisyonun bilgisine sunmak ve Komisyonun o devleti takip etmesini sağlamak olabilir.

Bu yöntemler içinde en sık kullanılan ve kullanılmaya müsait olanı, Önkarar yöntemidir (Bu yöntemin kullanılışı için bkz.: Tezcan, a.g.e. s. 25.59) Bireyler milli mahkemeler önünde cereyan eden bir davada Andlaşmaların ve genel olarak Topluluk hukukunun ve işlemlerinin yorumlanması veya uygulanması ile ilgili bir sorun varsa ve bu soruna verilecek cevap davanın sonucunu tayin edecekse, bu sorunun ATAD'a havale edilmesini ve oradan gelecek cevaba göre milli mahkemenin nihai kararı vermesini isteyebilir. Yukarıda sıraladığımız veya kısaca bahsettiğimiz davaların önemli bir bölümü Önkarar yöntemiyle ATAD'ın önüne götürülmüştür.

Önkarar sisteminin işlemesi için asıl davaya bakan milli mahkeme ile ATAD'ın işbirliği yapması gerekir. Eğer ana davaya bakan mahkeme bir ilk derece mahkemesi ise, davacının yapacağı Topluluk hukukuna aykırılık itirazını ATAD'a havale edebilir, fakat böylesi bir mecburiyeti yoktur. Ama Topluluk hukukuna aykırılık itirazı, kararları temyiz edilemeyecek bir mahkeme önünde ileri sürülmüşse, davanın Önkarar için ATAD'a havale edilmesi zorunludur. ATAD bir Önkarar verinceye kadar esas davaya bakan mahkemenin davayı durdurması gerekir. Önkarar geldiğinde esas dava bu Önkarara göre nihai olarak karara bağlanır. Milli mahkemenin Önkararı tartışma yetkisi yoktur.

Bu yöntem bir yandan üye devletlerdeki anayasa, kanun ve düzenlemelerin Topluluk mevzuatına uygun olmasını sağlarken, öte yandan da uygulamada mahkemelerin kararlarını ATAD içtihatlarına uygun ve yeksenak bir şekilde vermelerini sağlama işlevi görür. Bunun nasıl yapıldığı konusunda çok ilginç olan ve ilginç olduğu için de hukuk kamuoyuna mal olan bir davadan bahsetmek istiyoruz.²⁴

İrlanda anayasasında kürtaj yasak edilmiştir. Bu yasak o kadar çok kapsamlıdır ki İrlanda dışında bir ülkede kürtaj yapıldığı yerler veya klinikler yada yöntemler hakkında kamuoyuna bilgi vermek dahi hukuken mümkün değildir; ceza kapsamına alınmıştır.

İrlanda'da üniversite öğrencilerine hizmet veren üç dernek, hamile olan ve kürtaj yaptırmak isteyen kadınlara yardım etmek üzere komşu ülke Birleşik Krallık'ta kürtaj yapan kliniklerin isimleri, yerleri, temas etme yöntemlerini anlatan kitapçıklar veya broşürler yayınladılar. Hiçbirisi kürtajı savunmadı ve sadece bilgi vermekle yetindiler.

Kürtaja karşı olan bir başka dernek, bunun üzerine harekete geçerek bu faaliyetin durdurulması ve yapanların cezalandırılması amacıyla bir İrlanda mahkemesinde

dava açtı. Mahkeme davayı kabul ederek ilk üç dernek yetkilileri aleyhine karar verdi. Sonunda dava İrlanda Yüksek Mahkemesi'nin önüne geldi. Yüksek Mahkeme de, kürtajla ilgili bilgi vermenin İrlanda Hukukuna aykırı olduğu yönünde karar verdi. Ancak dava daha Yüksek Mahkemenin önünde iken davacılar, kürtajla ilgili bilgi vermenin Topluluk hukukuna uygun olduğunu, İrlanda hukukunun Topluluk hukukuna aykırı olduğunu ileri sürdüler. Bunlara göre, Topluluk ülkeleri arasında hizmetlerin dolaşımı serbesttir. Kürtaj yapma, bir tıbbi hizmettir. Hizmetlerin serbest dolaşımı demek, ihtiyacı olanın gidip hizmeti yerinden temin etmesi de demektir. Dolayısıyla İrlanda hukukunun getirdiği yasak, Topluluk hukukuna aykırı bir yasaktır.

İşte bu itiraz İrlanda Yüksek Mahkemesi tarafından ATAD'a havale edilerek uyuşmazlıkla ilgili bir önkarar vermesi istendi.

ATAD, özetle uyuşmazlık hakkında şu kararı verdi:

Tıbben gebeliği sona erdirme bir tıbbi faaliyettir. Para karşılığı yapılır. Mesleki bir faaliyettir. Anlaşmanın (Roma) 60. Maddesi anlamında bir faaliyettir. Milli hukuk, Topluluk hukukunun uygulama alanına girerse, Divan kendisinden istendiği zaman istekte bulunan milli mahkemeyi Topluluk hukuku alanına giren o kanunun temel haklarla bağdaşıp bağdaşmadığını değerlendirmeye imkan vermek için gerekli olan tüm yorum unsurları ile teçhiz etmelidir. Divan, haddizatında insan haklarını korumayı ihmal eden milli hukuk konusunda herhangi bir yetkiye sahip değildir. Ancak bir üye ülkede kanunlar veya anayasa başka bir ülkedeki kürtaj kliniklerinin yeri ve bunlarla temas konusunda her türlü bilgilendirmeyi yasaklıyorsa, bu Anlaşmanın 59. Maddesi anlamında bir sınırlama teşkil edebilir. Fakat bunun olması için bilgilendirmeyi kliniklerin kendileri yapmalıdır. Burada bilgilendirmeyi hizmeti veren klinikler değil, öğrenci dernekleri yapmaktadır. İrlanda'daki bir öğrenci derneğinin bilgilendirme faaliyeti ile başka bir ülkedeki kürtaj hakkında bilgi vermeyi yasaklama faaliyeti arasındaki bağ, Anlaşmanın gerekli kıldığı anlamda bir sınırlama teşkil edemeyecek kadar zayıftır. Milli makamların akışını engellediği bilgi başka bir ülkedeki bir ekonomik işletme tarafından dağıtılmıyor. Tersine, bilgi burada ifade özgürlüğünün bir tezahürü görünümündedir. Burada asıl sorun bilgi alma ve verme özgürlüğü sorunudur. Başka bir ülkede kurulu bulunan kliniklerin yürüttüğü ekonomik faaliyetlerinden (buradaki bilgi alıp verme olayında) bağımsızdır ve bunlar 59. Madde kapsamında bir sınırlama değildir.

Dikkat edilirse, insan hakları konusu kendiliğinden tümüyle ATAD'ın koruma altında değildir. ATAD, insan haklarını korumak için insan haklarının Topluluk dışında olmamasına, bir şekilde Topluluk hukuku kapsamına alınmış olmasına dikkat etmektedir. Bu davada eğer Britanya'daki klinikler, İrlanda'nın yasakçı kanunlarına karşı dava açsaydı, Divan lehte karar verebilecekti. Ama bunu ifade veya bilgi alma özgürlüğü çiğnendiği için değil, hizmetlerin (burada tıbbi hizmetlerin) serbest dolaşımı

ilkesi çiğnendiği için yapacaktı.²⁵ Şurası açıktır ki Topluluk hukukunun getirdiği herhangi bir hakla bağlantılı olmadıkça, ATAD , soyut olarak insan haklarını korumayı reddetmektedir.

Aynı taraflar bu davaya paralel bir şekilde Strazburg'daki Avrupa İnsan Hakları Komisyonu önünde bilgi alma özgürlüğünün ihlal edildiği gerekçesiyle ayrı bir dava açtılar. Komisyon Raporunu takiben AIHM, İrlanda otoritelerinin kürtajla ilgili sınırlayıcı tedbirlerinin Sözleşmenin 10. Maddesine aykırı olduğu sonucuna vardı.²⁶

Diğer taraftan bir milli mahkemenin bakmakta olduğu bir davayla ilgili olarak bir hukuki konuda ATAD'dan Önkara istemesi, bazen soruna bakış açısının farklı olması sebebiyle mümkün olmayabilir. Şöyle ki: eğer ATAD'ın vereceği Önkara esas davanın neticelendirilmesinde etkili olacaksa, belirleyici olacaksa, milli mahkemenin Önkara istemesi beklenir. Fakat gerçekten bu değerlendirmenin doğru olup olmadığını yapma yetkisi milli mahkemenindir. Mesela Batı Trakya'da malların, sermayenin, kişilerin ve sermayenin dolaşım özgürlüğünü sınırlayan tedbirler veya kanunlar aynı zamanda bir insan hakkını da ihlal ediyor olabilir. Böylesi bir sebep milli mahkeme önündeki davada ileri sürüldüğü zaman mahkemenin bu konuyu ATAD'a havale etmesi, onun bir Önkaranın gerekli olduğuna inanmasına bağlıdır. Siyasi sebeplerle bunun yapmaması pekala mümkündür. Bu takdirde, hak sahibinin Komisyonu tahrik edip AET Andlaşması 169. Maddeye göre ilgi devlet aleyhinde takibat yapmasını istemesi akla gelebilir. Komisyonun görevini yapmaması halinde Ombudsman'a başvuruda bulunması yararlı olabilir.

Sonuç olarak, bugün AB'ne bir Avrupa devletinin tam üye olabilmesi için insan haklarına saygılı olması gerektiği gibi, üye olduktan sonrada orada kalabilmesi insan haklarını ciddi şekilde ihlal etmemesine bağlıdır. Amsterdam Andlaşması yürürlüğe girdiğinde, insan haklarının makro planda üye devletlerde korunması için yeni bir caydırıcı mekanizma harekete geçirilebilecektir.

Topluluk Divanı önünde yapılan yargı denetimi yoluyla insan haklarının korunması ise son derece sınırlı bir alan için geçerli olabilir. Şimdiye kadar Divan sadece ilke bazında insan haklarına olan bağlılığını belirtmiş ve insan haklarını koruyan ilkeleri genel hukuk ilkelerinin bir parçası olarak koruyup uygulayacağını belirtmiş fakat uygulamada insan haklarına bağımsız bir varlık tanımamıştır. AB yazılı hukuku çerçevesinde mümkün olduğu ölçüde insan hakları kurallarına yer vermiş bulunmaktadır.

Summary

The author examines in the preceding article the current standart-setting norms and enfrcement mechanisms of the European Union (EU) for the protection of human rights and fundamental freedoms. In the introductory part, he outlines the historical development and recalls that the Union was not designed as a human rights-based organisation. In the second part he elaborates the provisions of the Amsterdam Treaty which purport to inject the principles of democracy, rule of law and respect for human rights into the structure of the Union. In examining the current case-law of the ECJ on the protection of human rights, he specially emphasises the relevance of the enforcement mechanisms, in particular the preliminary ruling system. Finally the author reminds to the reader of the possibility of making use of the Union's non-judicial remedies such as recourse to the Commission, European Parliament, and Ombudsman.

Dipnotları

¹ Batı da insan haklarının sağladığı tarihi gelişim için bakınız: Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, 1981.

² Bakınız, Lasok-Bridge, **Law and Institutions of the European Union**, Sixth edition, (Butterworths 1994)

³ Birliğin başından beri insan hakları alanında kaydettiği gelişmeleri özetleyen bir yayın için bakınız: Christiane Duparc, **Avrupa Topluluğu ve İnsan Hakları**, (Avrupa Toplulukları Komisyonu 1992); **The European Union and External Relations Dimension of Human Rights Policy: From Rome to Maastricht and Beyond**, (Comission of the European Communities) Brussels 22.11.1995, COM (95) 567, Final; Lammy Betten-Nicholar Grief, **EU Law and Human Rights** (Longman); Naz Çavuşoğlu, **İnsan hakları Avrupa Sözleşmesi ve Topluluk Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine**, (A.Ü. SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları No: 1, Ankara; Semih Gemalmaz, "Ulusalüstü Hukuk Düzeni: Avrupa Topluluğu ve İnsan Hakları, **Muammer Aksoy'a Armağan**, s.205 vd.

⁴ Bakınız: Duparc, op.cit,s.31

⁵ Bakınız: ibid.,s.32

⁶ Single European Act, Preamble.

⁷ Statement by the Twelve on Human Rights, Brussels 21 July 1986, in **European Political Cooperation (EPC)**, Fifth Edition, 1988.

⁸ European Parliament, Declaration on Human Rights, Doc. A2-3/89,in **Official Journal of the European Communities**, No C 120/51

⁹ Bakınız: **Bulleten of the European Communities**, No 6, 1991, s.17 vd.

¹⁰ Bakınız: **Bulleten of the European Communities**, No 11, 1991,s. 81-82

¹¹ Bakınız: Duparc, op. Cit,s.21-22.

İnsan hakları ile dış politikanın bağlantısı konusunda AB'nin uygulamasının sonuçlarını tahlil eden bir yorum için bkz.: Karen Smith, "The Use of Political Conditionality in the EU's Relations with Third Countries; How effective", in *European Foreign Affairs Review*, Vol.3, Issue 2, summer 1998, pp. 253-274.

¹² Opinion, 2/94, Opinion issued under Article 228 (b) of the EEC Treaty, External Relations, 28 March 1996, (Proceedings of the Court Justice and the Court of First Instance of the European Communities, 25 to 29 March 1996, NO 10/96) p.37

¹³ Amsterdam Andlaşması, madde.

¹⁴ Roma Andlaşması Madde: 155

¹⁵ Roma Andlaşması Madde 173/4. Bireylerin AB'de başvurdukları bazı yöntemler için bkz.: Ercüment Tezcan, Avrupa Birliği Hukukunda Üye Devletlerin Bireylere Karşı Tazminat sorumluluğu ve Bu Konudaki Uygulamalar, Galatasaray Üniversitesi Yayınları No: 7, 1998.

¹⁶ Roma Andlaşması Madde 184

¹⁷ Case 29/69, 1969, ECR,4/9,1970.

¹⁸ Bakınız: ECR, 1125,1134 1972.

¹⁹ Case 4/73, 1973,ECR 491

²⁰ Case 136/79,1980,ECR 2032,1980

²¹ Case 85/87 Dow Benelux N.V. v.Commission, 1989, ECR, 3137

²² Case 130/75, 1976, ECR 1959

²³ (Case 44/79,1979,ECR 3227)

²⁴ Soceity for the Protection of Unborn Children (Ireland) Ltd v.Gragon,Case C-159/90 (1991) 3 CMLR 849

²⁵ Bu dava ile ilgili bir tahlili için bakınız: Işıl Karakaş, "İrlanda'da Kürtaj Yasağı: Bir Ulusalüstü Avrupa Hukuku Sorunu", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt III, Sayı 1, s.17

²⁶ Case of Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland (64/1991/316/387-388), Judgment, Strasbourg, 29 October 1992